

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет «Києво–Могилянська академія»

Факультет гуманітарних наук

Кафедра філософії та релігієзнавства

Кваліфікаційна робота

(освітній ступінь – «бакалавр»)

на тему: **«Критика релігії Берtrandом Расселом: філософські та етичні засади»**

Виконала: студентка 4–го року навчання,

Спеціальність: 033 Філософія

Лантушенко Єва Арташівна

Керівник: Головащенко Сергій Іванович,

доктор філософських наук, професор

Рецензент _____

(прізвище та ініціали)

Кваліфікаційна робота захищена

з оцінкою « _____ »

Секретар ЕК _____

« _____ » _____ 20__ р.

Київ – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	2 С. 3
РОЗДІЛ I. Бертран Рассел та його підхід до релігії.....	С. 7
1.1 Обставини життя філософа як підстава формування його позиції щодо релігії.....	С. 7
1.2 Критика релігії як філософська позиція	С. 9
РОЗДІЛ II. Філософські та етичні аспекти критики релігії	С. 14
2.1 Основи критики існування Бога	С. 14
2.2 Роль релігії в еволюції суспільства та мислення	С. 17
2.3 Вплив релігії на етику та мораль.....	С. 21
2.4 Расселівський гуманізм і ставлення до релігійних норм в етичному контексті.....	С. 25
РОЗДІЛ III. Критика позиції Бертрана Рассела науковим товариством	С. 29
3.1 Аналіз світоглядних позицій дослідників, що критикують Рассела за ставлення до релігії.....	С. 29
3.2 Аналіз аргументів релігійних дослідників і контексту критики.....	С. 33
3.3 Актуальність критики релігії Бертраном Расселом у сучасному контексті.....	С. 37
ВИСНОВКИ.....	С.
42Помилка! Закладку не визначено.С.	49

Нині у суспільній свідомості домінує точка зору, що віра і релігія з давніх-давен підтримувала людину і давала їй відчуття безпеки, єднання і часто слугувала чи не єдиним джерелом надії і моральних цінностей у складні для суспільства часи.

Втім, попри це, завжди знаходилися мислителі, які не були так впевнені у користі релігії для суспільства, а також у її етичній доцільності для подальшого розвитку соціуму. Таке протиріччя зрештою звернуло увагу наукової і не тільки спільноти, на важливість і головне потрібність релігії як обов'язкового аспекту повноцінного життя людини. Серед таких мислителів виділяється британський вчений і філософ Бертран Рассел.

Варто також зазначити, що хоч тема критики релігії Бертрана Рассела не є новою в її дослідженні, на сьогоднішній день, скептичний підхід до віросповідання та релігії у філософа, може допомогти нам поглянути ширше на один із найключовіших способів здобуття надії. І що важливо, віднайти нові смисли та важелі для підтримки суспільства та створення/зміцнення нових моральних цінностей і засад, вдавшись до повторного аналізу та розбору основних положень критики релігії Бертрана Рассела з ухилом саме на філософські й етичні її засади.

А тому, **актуальність** даної роботи зумовлена важливістю моральної, етичної та філософської цінності для розуміння принципу впливу та важливості релігії у суспільстві та визначення нових орієнтирів і точок опори як для людини, так і для суспільства в період серйозних випробувань і швидких змін порядку речей у світі.

Стан наукової розробки теми. Питанню критики релігії Бертраном Расселом були присвячені праці американського філософа Едгара Шеффілда Брайтмена під назвою «Russell's Philosophy of Religion», яка сприяла вивченню філософії Рассела у контексті його релігійних переконань та стала корисним дослідженням розвитку та зміни думки британського вченого у творах присвячених ідеї релігії, а також бібліографічні праці Рея Монка – «Bertrand

Russell: The Spirit of Solitude, 1872-1921», «Bertrand Russell: The Ghost of Madness, 1921-1970» що відобразили характер становлення філософії та критики релігії у Бертрана Рассела впродовж його життєвого шляху та виявилися важливими дослідженнями для більш глибокого розуміння мотивів філософа та впливу його оточення на формування майбутніх ідей британського логіка.

Крім того, доволі істотний внесок у розробку цього питання був зроблений кількома вченими що, розвиваючи свої ідеї зверталися до ідей Рассела та розширювали розуміння різноманітних аспектів релігії у британського вченого – Річард Докінз, який, аналізуючи різноманітні аспекти критики релігії в праці «The God Delusion», не тільки вибудовує свої ідеї скептичного ставлення до концепції віри, а й досліджуючи погляд Рассела, акцентує увагу на його сприйнятті Бога та онтологічних аргументах його існування. Та Ентоні Грейлінг з працею «Russell: A Very Short Introduction», в якій, британський філософ відобразив особливості погляду Рассела на філософію, релігію та научну діяльність в цілому, що сприяє глибшому розумінню бачення британського логіка.

Але навіть при наявності великої кількості найрізноманітніших робіт, присвячених як самому Бертрану Расселу, так і його критиці релігії, існують не настільки досліджені аспекти, що потребують більш детального розгляду та вивчення. Так як більшість досліджень вчених були сконцентровані саме на критиці чи розгортанні особистих ідей, філософські та етичні аспекти критики релігії Бертрана Рассела залишились без достатньо детального дослідження. Це вимагає повернення до аналізу бачення філософа в даному контексті.

Таким чином, у даній роботі, **об'єктом** дослідження постають філософські погляди Бертрана Рассела на релігію, а **предметом** – його критика релігійних доктрин та розгляд їх впливу на етичні та моральні засади суспільства.

Метою дослідження є розкриття основних філософських та етичних аспектів критики релігії Бертраном Расселом. Для досягнення цієї мети будуть поставлені такі **завдання**:

- Проаналізувати, які обставини життя та установки Бертрана Рассела вплинули на формування його позиції та ставлення до релігії, а також описати критику релігії у контексті філософської позиції британського вченого.
- Вивчити основні аспекти критики Бертраном Расселом існування Бога, крім того, розглянути думку філософа щодо ролі релігії в суспільстві й мисленні. Описати вплив релігії на етику та мораль через погляд вченого, а також його ставлення до релігійних норм зосередившись на етичному контексті.
- Проаналізувати реакцію наукової спільноти на критику релігії Бертраном Расселом за допомогою вивчення та аналізу контексту критики та розгляду запропонованої аргументації. А також встановити як на сьогоднішній день сприймається запропонована вченим критика релігії.

Теоретико–методологічні засади дослідження. Згідно з метою та поставленими завданнями, а також об'єкт та предмет дослідження, було знайдено слушним використати наступні методи дослідження: порівняльний, систематизаційний, узагальнення, синтезу, аналізу та індукції.

В ході підготовки даної роботи було використана наступна **джерельна база дослідження**: праці Бертрана Рассела «Why I am not a Christian», «Religion and Science», «The problems of Philosophy» – в якості основних джерел, а також «Історія західної філософії», «My Religious Reminiscences», «What I Believe», «The Essence of Religion», «A Free Man's Worship», «What is an Agnostic?», «Can Religion Cure our Troubles?», «Мистецтво раціонального припущення», «The Theologian's Nightmare», «The Autobiography of Bertrand Russell» та інші. В якості додаткових допоміжних джерел були використані праці «Bertrand Russell: The Spirit of Solitude, 1872-1921», а також «Bertrand Russell: The Ghost of Madness, 1921-1970» Рея Монка, «Reasonable faith: Christian truth and apologetics» Вільяма Крейга, «The God Delusion» Річарда Докінза, «Russell's Philosophy of Religion» Едгара Брайтмена та інші.

Структура роботи передбачає поділ на три розділи: аналіз підходу Бертрана Рассела до релігії, в якому будуть визначені філософські установки Рассела за допомогою звернення до його біографії та узагальнення його критики релігії як філософської позиції; розгляд філософських та етичних аспектів критики релігії, де буде встановлено аспекти критики існування Бога, з'ясовано роль релігії в еволюції суспільства та мислення, її вплив на етику та мораль та визначено ставлення вченого до релігійних норм в етичному контексті; а також ознайомлення з критикою Бертрана Рассела з боку інших філософів, де буде проаналізовано критичні оцінки погляду Рассела на релігію та узагальнено сприйняття його критики релігії сьогоденням.

РОЗДІЛ I. БЕРТРАН РАССЕЛ ТА ЙОГО ПІДХІД ДО РЕЛІГІЇ

1.1 Обставини життя філософа як підстава формування його позиції щодо релігії

Британський вчений Бертран Рассел, був відомий не лише своїм значним внеском у науку, в розвиток логічного аналізу (Рассел, 1995, с. 1) та раціоналізму, але так само і своєю критикою релігії, що, зрештою, теж стала важливим внеском у розвиток філософської думки і наукових та теологічних досліджень. Але критичність самого вченого й скептичне ставлення до релігійних цінностей і догм розвинулося в нього не відразу. І для того, щоб зрозуміти, як саме вчений прийшов до цього бачення релігійної системи, я вважаю за потрібне стисло описати життєвий шлях Бертрана Рассела, зосередившись саме на основних фактах його життя, що тим чи іншим чином пов'язані зі становленням і розвитком критичного ставлення до релігії. Бертран Рассел народився 18 травня 1872 року в графстві Монмутшир, що знаходиться в Уельсі. Батьки вченого померли всього через кілька років після його народження, а він залишився буквально сиротою вже у свої чотири роки, тому його виховувала бабуся. У самій сім'ї, хоч і не було дотримано всіх традицій і канонів християнської віри (наприклад, не дотримувалися неділі, а проти дарвінізму ніхто нічого не мав і вважав за норму думки), мораль високо шанували і суворо дотримувались, а хлопчика справно водили до церкви (Russell, 2009, с. 3).

Сам Рассел в 14 років звернувся до теології, але ріс він явно не ортодоксальним християнином, хоч на той момент ще був віруючою людиною (Russell, 2009, с. 3) і залишався він таким майже до повноліття. Загалом, хлопець ледь не тримався за віру, адже вважав що без Бога, свободи та безсмертя він буде дуже нещасним (Russell, 1998, с. 35). Свої релігійні роздуми майбутній відомий вчений викладав по більшій мірі в зошиті, шифруючи це все грецькими буквами, для більшої ж скритності і гарантії, що його думки не будуть прочитані аби ким,

молодий філософ вигадує свою систему шифрування (Russell, 2009, с. 4). У більш старшому віці, але ще до 18 років, у Рассела вже не було віри в релігійні догмати, залишилася лише впевненість у Божому образі, як причини всього існуючого, як початку (першопричини). Хоча і цей аргумент на доказ існування Бога був незабаром відкинутий (Russell, 2009, с. 5). Цей та інші аспекти расселівської критики будуть детально розглянуті у наступних розділах.

Атмосфера і релігійні думки в науковому співтоваристві і в світі, в момент розвитку і навчання молодого Рассела були доволі полярними: починаючи від процвітаючого гегельянства, що мало як свої аргументи за існування Бога, так і проти, закінчуючи підвищеним інтересом до демократії, де більшість виступала саме за дійсність існування Бога і яка, як писав сам Бертран Рассел, підкорила своєю чисельною перевагою й небеса (Russell, 2009, с. 8), а також зростаючий інтерес до підтримки агностицизму, створили доволі цікавий і різноманітний ґрунт для подальшого розвитку думки у Бертрана Рассела.

Треба зауважити, що релігійне життя і досвід британського філософа не вирізнялися своєю категоричністю, усюди, починаючи від самого дитинства і закінчуючи його навчанням у Кембриджі, науковця хоч і оточувала релігія і сувора християнська мораль, усе-таки аспект віри вже не стояв як обов'язковий для існування і розвитку думки. Так чи інакше, світ поступово відходив від настільки всепотужного впливу християнської віри і намагався шукати відповіді на всі ті самі питання. Але, вже відкрито припускаючи, що або ми можемо так і не дізнатись, чи існує Бог, чи ні, або навіть відкрито заявити про свій атеїзм, як зробив це Мак-Тагарт, який хоч і на нетривалий період, але все ж таки вплинув на становлення філософської думки Бертрана Рассела (Russell, 2009, с. 6).

Британський бібліограф Рей Монк, у своєму дослідженні життя та філософії Рассела, вказує що на його розвиток думки у бік несприйняття релігії великий вплив мала і книга Вільяма Кліффорда «Common Sense of the Exact Sciences» подарована молодому Расселу одним з його вчителів, та думка про те, що не можна вірити чому завгодно без достатніх для цього доказів, що як

зазначає сам дослідник Бертрана Рассела: «Такий погляд, звісно, неминуче мав призвести до лобового зіткнення з релігійною вірою, в якій Берті виховували з трьох років,…» (Monk, 1996, с. 27)

Таким чином, можна сказати, що, на початку шляху до формування сталої думки щодо релігії і Бога у Бертрана Рассела не було якогось чіткого орієнтиру чи персони з якою він міг би рефлексувати на дану тему. Страх перед осудом також стримував майбутнього філософа від розповсюдження його поглядів. Але, все ж таки, люди, які оточували Рассела, події, що з ним відбувалися, книги, які він читав, щонайменше не заважали молодому чоловіку поставити запитання, які його цікавлять, а щонайбільше, підштовхнули вченого до пошуку іншої та найголовніше своєї версії погляду на світ. І в його світосприйнятті, релігія та віра не є єдино-можливими відповідями майже на всі питання, що турбують людство.

1.2 Критика релігії як філософська позиція

Варто зауважити, що Бертран Рассел все ж таки був доволі різнобічною особистістю в контексті інтересів своїх досліджень. Бібліографія його наукової та філософської діяльності включає в себе і праці з логіки, математики, як наприклад – «Principia Mathematica» написана разом із відомим британським математиком Альфредом Нортом Вайтгедом, або ж дослідження етичного боку людського існування та соціальної філософії як та сама праця «Power: A New Social Analysis», де вчений розглядає поняття влади в соціальній взаємодії. Його роботи та інтереси були до того різноманітними, що мало місце бути й дослідження людського щастя під назвою «The Conquest of Happiness».

Але все ж таки, головною особливістю наукової та філософської діяльності британського науковця був його аналітичний підхід та наголос на ясність, чіткість та скрупульозний аналіз, адже саме ступінь того, наскільки точно та чітко окреслене поняття чи викладений аргумент, багато в чому визначає подальшу з ними роботу.

Тому, вважаю за потрібне розглянути роботу Бертрана Рассела «Історія західної філософії», а саме розділ «Філософія логічного аналізу», адже для самого британського вченого ця філософська течія була важливою частиною його досліджень.

При розгляді виявляється, що в цій течії філософії об'єднуються два до цього розрізнені стилі пізнання світу, а саме математика та емпіризм. Таким чином, створюється міцна база з логіки та аналітики для розв'язання філософських проблем і відповіді на які позбавлені упередженості та інших особистих «домішок» суб'єктивного настільки, наскільки це можливо. Адже при дослідженні використовуються не власні припущення філософа, а логічний аналіз, що саме по собі дає змогу дістатися до більш об'єктивного умовиводу (Рассел, 1995, с. 695). Суб'єктивні ж бажання, умовиводи і прагнення видати бажане за дійсне може призводити до фальсифікації, гальмування розвитку філософської думки, а також до його обмеження.

Говорячи якраз таки про релігійні догмати та участь філософії в пошуку істини в даному контексті, науковець вказує на любов попередніх науковців (Й. Кант, Р. Декарт та інші), відсуваючи й відмовляючись від висновків попереднього покоління, будувати свої все такі самі хибні докази, що ґрунтуються на власних моральних і суб'єктивних міркуваннях: «Щоб їхні власні докази видавалися слухними, вони фальшували логіку, в математику ввели містику і вдавали, ніби їхні вкорінені упередження – послані небом прозріння.» (Рассел, 1995, с. 695)

Таким чином, можна сказати, що Рассел вказує на головне завдання вченого або ж філософа – не просто отримати відповіді на всі питання, що цікавлять, а максимально наблизитися до достовірності у них. Ця позиція, варто зауважити, відрізняється від багатьох релігійних вчень. В яких, відповіді на питання, які хвилюють людство, часто є непохитними у своїй істинності та шукаються централізовано через святі писання, трактовку

священнослужителями. Це створює несприятливе підґрунтя для спроби об'єктивної оцінки без включення моральних поглядів.

Наступним важливим аспектом у питанні зв'язку критики релігії Рассела та ставлення до неї через призму філософської позиції, може стати його бачення образу філософа, що він описав у лекції під назвою «Мистецтво раціонального припущення». Бертран Рассел, описуючи образ філософа, приділив також увагу тому, що філософ повинен робити, щоб стати таким. Крім того що майбутній вчений повинен набирати знання з різних галузей, як от з математики чи логіки (Рассел, 2017, с. 91), він також повинен вміти і переглядати свої переконання, випробовуючи їх на міцність. Як стверджує сам учений, він у такий спосіб і сам аналізував догмати християнської релігії та відкидав те, що було підкріплене лише суб'єктивними поглядами (Рассел, 2017, с. 91).

Як відомо, у підсумку Рассел відкинув власну релігійність і віру. Тому, можливо зробити висновок що достатніх для продовження віри аргументів і фактичної бази знайдено ним не було. Та і в цілому, як влучно звернув увагу Рей Монк, для британського вченого релігійні вірування не могли бути сумісні з науковим розвитком. Адже науковий світогляд позиціонувався їм як щось, що собою релігію унеможлиблює (Monk, 2001, с. 74). Тобто, відкинувши релігійну думку та ступивши на шлях науковця, Бертран Рассел використав відсутність віри, не тільки як спосіб розвинути як філософу й логіку, а й як основоположний критерій (своєрідний маркер) визначення себе та інших як учасників наукового товариства. Чим пояснювалося і занепокоєння та критичне ставлення самого Рассела до інших вчених що висловлювали своїми творами підтримку релігії, як наприклад до вже зазначеного вище Альфреда Вайтгеда, що так чи інакше у своїх роботах підтримував ідею Бога (Monk, 2001, с. 74).

І тут цікавим є те, що критика релігії Бертраном Расселом спочатку мала для нього вигляд ніби тренування розуму для майбутнього становлення як філософа. Бо людина, яка збирається стати філософом, повинна, на думку вченого, пройти не тільки позитивну сторону підготовки (накопичення знань), а

й негативну (позбавлення від суб'єктивного) (Рассел, 2017, с. 90). І в такий спосіб виходить, що для британського вченого віра і релігія стояли на шляху до максимально досяжної і дуже бажаної філософом об'єктивності, тож були відкинуті ним як ірраціональні.

Також у «What I lived for» Бертран Рассел згадує три свої головні пристрасті, серед яких він називає жагу до любові, пошук знань та жалість до страждання людства (Russell, 1998, с. 9). Можна сказати, що ці пристрасті та цінності також сильно визначили шлях Рассела як науковця та критика релігії. Адже саме схильність до аналізу, пошук нової інформації та жага до знань поступово вели філософа зокрема й до дослідження релігії. Де він знайшов багато нестикувань та неспроможних аргументів на користь релігії та існування Бога через аналіз та використання логічних методів. Це дедалі більше розхитувало цінність та неспростовність релігії для Бертрана Рассела.

А от природна емпатичність та жалість до людей, їхнього горя та страждання могли зробити його неприйняття релігійних догм ще більш чітко окресленими. Бо ж відомо, що релігія не вирізнялась розумінням та добротою до людей у разі їхньої гріховної поведінки або ж загалом, відхилення від слова Церкви. Подібні етичні та аргументаційні аспекти критики будуть докладніше розглянуті в наступному розділі. Але тут варто було їх окреслити, адже наразі ми можемо зробити попередній висновок про те, що критика релігії Бертрана Рассела була безпосередньо пов'язана з його філософією та світоглядом. Шлях британського філософа до пізнання можна віднести до логічного, послідовного, точного та головне прозорого, бо повністю зрозумілого та підтвердженого як емпіричним, так і теоретичним способом пізнання світу. Його філософію і науковий метод підкріплює не просто припущення і власна віра філософа в істинність, а спостереження і дослідження, іншими словами – фактична база.

Можна помітити, що філософія Бертрана Рассела прагне ясності, відходячи від поглядів на дану науку як на метафізичну і дещо від того туманну. Акцент

іде на постійний пошук інформації та знання, що розширить розуміння світу, навіть якщо доведеться спростувати вже укріплені погляди і наукові рішення.

І варто сказати, що релігійний підхід до пізнання, її догмати і цінності докорінно відрізняються від прийнятного для британського вченого погляду на світ в основі стоять логіка, аналітика, свобода думки та доказовість. І з цього виходить, що критика релігії посіла важливе місце в пошуку істини, прагненню до пізнання, наукової підготовки та загалом чесності з собою у Бертрана Рассела.

Підсумовуючи, можна сказати, що впливовими у формуванні позиції Рассела були як особистості, як-от той самий Мак-Тагарт, так і відсутність жорстких релігійних обмежень в дитинстві. Але, важливішими виявилися власні погляди та інтерес до дослідження, а також критичність та емпатичність. Вони зробили вченого уважнішим до розмитих формулювань релігії та зрештою переросли у сприйняття релігії як чинника, що заважає власному розвитку.

А от сприйняття релігії як шкідливого феномену для решти (філософів, вчених, світу) частин життя, переводить її критику в статус частини філософських поглядів Бертрана Рассела. Де релігія стає, й у певному сенсі, в цілому, проблемою людського сприйняття.

РОЗДІЛ II. ФІЛОСОФСЬКІ ТА ЕТИЧНІ АСПЕКТИ КРИТИКИ РЕЛІГІЇ

2.1 Основи критики існування Бога

Як ми вже могли побачити, для Рассела дуже було важливо мати логічне підґрунтя і доказову базу для будь-яких переконань. Жодна теорія не приймалась просто на віру – вчений спершу детально розгляне її, а потім вже зробить висновок щодо її життєздатності у своїй філософській доктрині. Критика існування Бога є без перебільшення однією з найважливіших і тому основних аспектів у критиці релігії британським науковцем.

Напевно, жоден аргумент у доказі існування Бога не має такого значення для Рассела, як аргумент першопричини. Цей аргумент означає, що Бог є причиною всього існуючого, а все у світі має причину. І проблема в тому, що якщо припустити такий варіант, то причина існування Бога теж повинна бути, але людство поки що її не знайшло. Як відомо, саме цього аргументу найдовше тримався вчений під час своєї історії відмови від релігії (Russell, 2009, с. 5). Але й він був відкинутий за непрямою допомогою англійського логіка Джеймса Мілля. Він показав тоді ще дуже молодому вченому, що немає відповіді на питання, а хто ж власне створив самого Бога? (Russell, 2009, с. 5). Британський вчений дійшов висновку, що немає достатніх аргументів, аби вважати Бога обов'язковою складовою початку існування світу, адже причини самого Бога немає, а якщо тоді взяти за умову, що причини може і не бути, то навіщо тоді взагалі потрібне пояснення створення світу саме від Бога? (Russell, 2009, с. 568)

Але навіть якби Бог, на думку філософа, існував, сам по собі образ Бога теж викликав сумніви вченого. Адже сам Рассел наводив безліч аргументів на підтвердження не настільки вже доброї й турботливої вищої сили. Зокрема, те, що Бог, який зробив вершиною своїх творінь людину, не потурбувався про те, що серед людей можуть бути й вельми неприємні та ба більше – жахливі особистості, як той самий Гітлер. Або, створюючи увесь цей світ та просуваючи

еволюцію так, щоб вона призвела до появи людини (і, зокрема, таких представників вершини еволюції), має у своєму розпорядженні справді не зовсім зрозумілі моральні й етичні засади (Russell, 1997, с. 2).

А з розвитком науки і розширенням людського розуміння устрою нашого світу, наступний аргумент, який описується вченим – аргумент природного закону, також більше не є переконливим. Природним законом називалось те, що Бог створив світ спеціально цим визначеним чином, а світ і закони природи в ньому працюють так, саме через божу волю. Але як з'ясувалося, дуже багато з так званих «природних законів» – або людські омани, банальні випадковості, або конвенції. І навіть, якщо це все справді божя воля, то тоді він щонайменше просто посередник, адже так само підпорядковується закону і тим самим, необхідність його існування просто нівелюється (Russell, 2009, с. 569).

Філософа не переконує і моральний бік доказів існування Бога та віри в нього. Рассел розглядає всі подібні аргументи, наприклад, як політичні питання, що пов'язані лише з питанням користі, бо ж із залученням віри можна розраховувати на те, що людина поводитиметься краще, адже є присутньою додаткова моральна складова. Що є тільки доказом можливого контролю і управління суспільством за допомогою віри, але ніяк не існування Творця. Або, може сприйматися як загалом сумнівні аргументи, адже сам факт того що людина вірить у Бога, ще не гарантує те, що вона буде діяти в рамках продиктованих моральних норм чи загалом буде щасливою: «Розмірковуючи про людей, яких я знав, я не виявив, що в середньому ті, хто мав релігійні переконання, були щасливішими за тих, хто їх не мав» (Russell, 1997, с. 3). А сама наявність моральних норм чи щастя, не може гарантувати існування Бога.

Варто так само звернути увагу на одну з дуже важливих ідей критики релігії та існування Бога у Рассела. Йдеться саме про те, що навіть якщо він існує, то він справді жорстокий і десь навіть злий. В усякому разі, точно не такий справедливий, добрий чи розуміючий як його звикли описувати теологи (Russell, 1997, с. 4). Адже Творець, маючи буквально абсолютно нічим не обмежені

можливості у світі, який він сам і створив, створив також хвороби, війни, поганих людей і багато інших прикрощів, а також своїми рішеннями і творіннями, по суті, вбиває або мучить мільйони людей, (Russell, 1997, с. 4) хоча в тих самих релігійних догмах і приписах подібні жорстокі дії не знаходять пошани. Британський вчений так само детально розглядає і проблему існування самого зла як такого. Адже «добрий» Бог не створив би зла, інакше він не міг би бути добрим, або не міг би бути причетним до створення зла. Таким чином, хто ж тоді може ще щось створювати, крім самого Бога? Це питання, знову ж таки, як і у випадку з природним законом, просто нівелює необхідність існування та віри в Бога, бо щось може бути створене і без його безпосередньої участі (Russell, 2009, с. 571).

Слід зауважити, що критика релігії Расселом тримається здебільшого на спростуванні теологічних тверджень через нестачу доказів або ж їхню серйозну логічну неспроможність. Варто згадати хоча б відомий чайник Рассела¹, що став культовою аналогією та серйозним аргументом у теологічних суперечках.

І, як стверджує сам філософ, чи не єдина причина, через яку люди на даний момент не вірять у чайник, що літає в космосі, полягає в тому, що про нього не говорять так багато, про нього не розповідають у школах, та й немає Священного писання про чайник. Але якби все це було, то невір'я в космічний чайник було б дуже сміливим і цілком імовірно караним рішенням (Russell, 1997, с. 5).

Проаналізувавши критику існування Бога, можемо сказати, що більшість аргументів спростовуються звичайним скептичним розглядом. І, виходить, що або Бог є, але він узагалі не такий, який нам викладають у школах та розповідають у Церквах. Адже величезні відмінності видно неозброєним оком у тому як світ насправді функціонує. І тоді які в нас є підстави вірити саме в цей образ Бога. Або загалом немає достатніх доказів його існування, знов-таки, через

¹ Аналогія використана Расселом в роботі «Is there a God?» у 1952 році для ілюстрації необхідності доказу тези від того, хто її стверджує, а не від того, хто піддає критиці. Уявний експеримент Рассела передбачає, що є порцеляновий чайник між Землею і Марсом, який настільки малий, що його неможливо побачити неозброєним оком. І його існування складно спростувати, особливо якби про його справжність говорили повсюдно. Цю аналогію було надалі розкритиковано, але вона стала важливою частиною розгляду питання про існування Бога Бертраном Расселом.

те що кожен може бачити, як насправді відбувається у світі й суспільстві на власні очі.

Бертран Рассел наполягає на тому, що одних тільки згадок Його образу в літературі, писаннях, уявної доцільності створеного Ним світу, користі, що створюється ідеєю про існування Творця (Russell, 1997, с. 3), щирої віри в догмати чи прихильність до традицій та моральних норм, недостатньо для впевненості та створення міцної доказової бази, і вони абсолютно не означають, що Бог є.

Таким чином, основні аргументи існування Бога, для британського філософа, були недостатньо переконливими. Адже будувались, або здебільшого, на чуттєвих та моральних засадах, або взагалі на загальноприйнятих, але не цілком логічних твердженнях (як у випадку з природним аргументом існування Бога). Також, Бертран Рассел вважаючи себе раціональною людиною, не міг сприйняти банальне бажання людей вірити в існування Творця, як достатню підставу для аргументації та доказу Його існування. Тому і критика науковцем ідей наявності Бога, мала ухил на логічне обґрунтування та підхід з наукової, раціональної точки зору, віддаляючись від емоційної та моральної складових представленої аргументації.

2.2 Роль релігії в еволюції суспільства та мислення

Як відомо, Бертран Рассел дуже не любив релігію і навіть вважав її хворобою людства (Russell, 1923, с. 2), зокрема, через її згубний вплив на суспільство, розвиток думки, а також науковий прогрес.

Ба більше, в цьому контексті ми можемо говорити і про пригноблення людського життя як такого і якщо ще точніше, то цілком адекватних і природних у ньому процесів, як-от людська сексуальність, задоволення і все, що з цим пов'язано в нашому суспільстві.

Варто зауважити, що вплив релігії на ці аспекти є доволі значним з кількох причин. Через концепції гріха і гріховних дій, прояв сексуальності дуже часто є порочним, за винятком, припустимо, вступу в статевий зв'язок тільки після заміжжя. Ці концепції вже суттєво впливають на формування формату життя у суспільстві. А також, як звертав увагу сам британський філософ, і в питаннях захворювань, що передаються статевим шляхом, а також контролі народжуваності. По суті, релігії стали підвладні цілком природні і нормальні аспекти людського життя, що через їхній вплив стали або замовчуваними темами, або піддавалися заборонам і стигматизації. Наприклад, через релігійні вірування зазнавали страждань люди які захворіли на той самий сифіліс, їхні сім'ї або ж жінки, які не хотіли мати дітей (Russell, 1923, с. 3).

Такі ж серйозні проблеми були в соціальних аспектах суспільства та релігійних поглядах. Чи можна було стверджувати, що постать жінки в багатьох релігіях дорівнювала чоловікові? На жаль, ні. Жінки в багатьох віруваннях були не тільки живим образом спокуси і гріховної похоті (Russell, 1923, с. 3), але так само якщо ще не гріховною і диявольською, то, можна сказати, тільки непомітною і слухняною, лагідною істотою. Така стигматизація дуже сильно уповільнила й ускладнила перехід до загального щастя, бо незмінно залишала принаймні одну частину людського населення під постійним тиском та страхом горіти у вічному вогні через свої бажання й спонукання. А інша частина населення так само не могла жити в мирі зі своїми відчуттями й бажаннями, бо ж наскільки б не були адекватні та нормальні твої спонукання, якщо їх названо гріховними та змалечку навіюють відчуття провини й відчуття, що природний інтерес або порив до сексуальної взаємодії – гріх. Що, своєю чергою, не може призвести до адекватних стосунків людини зі своїми потребами (Russell, 1923, с. 4).

Бертран Рассел вважав, що релігія так само не сприяє людському щастю і скоріше навіть навпаки його пригнічує (Russell, 1923, с. 3). Адже багато моральних, етичних догм та приписів спрямовані скоріше на створення

слухняного, корисного, але доволі морально пригнобленого суспільства. Де, людині, дозволяється бути лише тихою, лагідною та при цьому бідною. Але самі представники божого слова цих придписів часто не дотримуються. При тому, у багатьох релігіях, навіть якщо їхні засновники закладали благі ідеї та чисті наміри у свої вчення, буде помилкою сказати, що в підсумку в багатьох вченнях «владоможці» не стали більше спрямовані на досягнення влади, аніж на пошук та розповсюдження ідеї про праведне життя (Russell, 1923, с. 2).

У тому ж «Has Religion Made Useful Contributions to Civilization?» сам вчений вказав лише дві заслуги релігії, а саме: виправлення календаря і можливість єгипетських жерців передбачати затемнення (Russell, 1923, с. 2).

Таким чином, стає зрозумілим, що британський філософ не вбачав особливої користі та заслуги релігії для визначення її як необхідного для суспільства, навпаки – через релігійні вірування, люди зазнавали страждань через пригноблення їхніх потреб, а релігія – є хворобою (Russell, 1923, с. 2). І для кращого розкриття поглядів Бертрана Рассела на інші аспекти релігійних ідей, вважаю потрібним звернутися до розгляду впливу різноманітних вірувань на суспільство, його розвиток та еволюцію думки.

Саме ці аспекти впливу, Рассел більше виклав у своїй книзі під назвою «Релігія і наука», в якому описав як релігія вступила в конфлікт з іншою галуззю людського життя, а саме наукою (Russell, 1935, с. 7) та її різними течіями.

Головною причиною таких зіткнень можна вважати невідповідність одержуваної від різних наук інформації та догматів, переконань, викладених у різних святих писаннях. Прикладом зіткнення, може стати коперниканська революція, що описується Расселом, яка хоч і не прями́ні́м чином, але послугувала однією з причин відкидання теологічної ідеї про неймовірну важливість людини та Землі як центру всесвіту і загалом сенсу його створення (Russell, 1935, с. 25). Медицина та її розвиток були теж багато в чому незручні теологам. Через це дослідження людського тіла заборонялися, а багато епідемій, пандемій або загалом захворювання вважалися чи то результатом гріха й гніву

Господа Бога, чи то проявом підступів диявола й вселення демонів. І як результат, такі забобони приводили до загального безумства, знищення людей або тортур (Russell, 1935, с. 90).

На даний момент ми вже не можемо з такою впевненістю стверджувати, що релігія гальмує або спрямовує в інший бік розвиток суспільства тією мірою, як це було раніше. Наразі вже немає такої потреби у відповідності суспільних переконань з написаним у тій же Біблії, це вже формальність і не сприймається всерйоз, і більш того, ніхто так завзято не намагається сповільнити прогрес у тій же медицині (Russell, 1935, с. 108).

Але, як ми можемо побачити, роль релігії справді суттєва в історії розвитку людини, суспільства та думки. Адже вона слугувала міцним важелем впливу на маси та багато в чому, визначала курс подальшого розвитку, то дозволяючи та підштовхуючи, то навпаки чинячи опір та заважаючи розвиткові певних відгалужень людських знань і тим самим десь прирікаючи людство на більші, ніж необхідно, страждання та негаразди.

У Бертрана Рассела для опису ролі релігії в суспільстві та розвитку, є така позиція: «Покращення здоров'я та збільшення тривалості життя є однією з найбільш визначних і захоплюючих характеристик нашої епохи. Навіть якби наука більше нічого не зробила для людського щастя, вона заслуговувала б на нашу вдячність за це. Тим, хто вірить у корисність богословських догматів, буде важко вказати на якусь порівняльну перевагу, яку вони надали людству.» (Russell, 1935, с. 109)

Таким чином, ми можемо побачити, що у питанні розвитку суспільства та мислення, вчений сконцентрований лише на результатах негативного впливу релігії. Важливим аспектом для Рассела стало гальмування релігією прогресу у багатьох областях життя людини. Це призводило, у тому числі, і до випадків з жорстоким поведінням чи тортурами, а також (як один із наслідків – гальмування розповсюдження знань) до загального «затмарення» мислення

концепцією гріха. Це завдало багато шкоди не тільки самопочуттю людей, але і стало однією з причин складнощів у розвитку наукових ідей.

У філософа, в аспекті впливу на суспільство та мислення, спостерігається сприйняття релігії в якості протиставлення науці, формуються чіткі зв'язки релігія-наука. Це, в якомусь сенсі, забирає можливість сприйняття та розгляду феномену релігії як самостійного аспекту людського існування. Навіть при тому, що Бертран Рассел тяжів до наукового та раціонального підходу – релігія приймає лише негативні, «темні» контури. Це, на мою думку, завадило британському логіку розглянути вплив релігії на маси більш розгорнуто та об'єктивно.

2.3 Вплив релігії на етику та мораль

Головною особливістю всіх релігій і поясненням їхньої влади над людською поведінкою є створення певного емоційного зв'язку людини та її віри, що може як підтримати людину в скрутну хвилину, так і як, як вважав сам філософ, примусити людину принижувати себе (Russell, 2009, с. 578). Саме тому, Бертран Рассел будучи, як було вказано вище, доволі емпатичною та співчутливою людиною, приділяв доволі багато уваги у своїх працях саме моральним та етичним поглядам релігійної думки і її впливу.

Сам же Бертран Рассел у цьому відношенні хоч і говорив про релігію загалом, здебільшого звертав свою увагу саме на християнську модель, тому в нашому аналізі ми сконцентруємося саме на її прикладі. І першим каменем спотикання для сприйняття релігії як чогось етично і морально вірного, для британського вченого став страх. Причому ми можемо говорити і про страх, як про те, що може викликати релігійні переконання у людини при виконанні гріховних дій і страху опинитися в пеклі після смерті. Так і страх перед самим життям, його наслідками і загалом з усім незрозумілим, що в ньому відбувається,

від якого релігія може дати умовний захист і, як писав сам вчений, – стати для людини старшим братом, який захищає її (Russell, 2009, с. 577).

Тобто попередньо ми можемо говорити про релігію як про щось впливове й таке, що дарує удаваний захист людині, а не навчає її брати все у свої руки та самотійно творити свою долю. Адже все ж таки ніяка віра не зможе захистити від мирських негараздів, смерті та хвороб. І наскільки цей підхід до соціуму етично виправданий поряд з іншими аспектами впливу релігії на наше життя на думку Бертрана Рассела? Можу припустити, що такий підхід не вписався у волелюбну, раціональну та пацифістичну картину світу вченого, де етичні висновки явно не будувалися на контролі людини через страх і, по суті, привчанні покладатися в житті на будь-що, крім як на себе та свій розум.

Але також з цього приводу дуже цікаву оцінку ставлення Рассела до релігії, можна побачити в дослідженні його філософії релігії, здійсненому американським філософом Едгаром Шеффілдом Брайтменом. Брайтмен вважав, що передусім усі причини неприязні британського логіка до віри є здебільшого психологічними та пов'язаними насамперед з емоційним підґрунтям (Schilpp, 1944, с. 543). Це пояснюється тим, що Бертран Рассел обирає боротися з емоціями за допомогою емоцій. Крім того, у Рассела присутня недостатня емоційна сприйнятливність до таких звичних для релігії речей, як прагнення до безпеки і данина традиціям, а також є негативні почуття до християнської релігії (Schilpp, 1944, с. 543). Це також вказує на достатнє емоційне забарвлення критики релігії британським філософом.

Расселом була розглянута ідея про те, що якби не релігія, то не було б адекватного морального компаса і настав би доволі гріховний та порочний для людства час. Але сам філософ, вкрай не згоден з цією ідеєю, адже з міцними релігійними постулатами приходили й випадки кричущої жорстокості, як ті ж тортури та спалення відьом (Russell, 2009, с. 576). І крім того, ми можемо говорити майже про тотальний контроль за життям населення через концепцію гріха. Багато речей, як от, наприклад, зазначені у попередньому підпункті

медичні знання, знання про власне здоров'я та сексуальність, були табузовані. А Церква лишалась тривалий час нетерпимою до цілком звичайних та нормальних для живого організму речей. Але й сама нетерпимість у більш ранньому християнстві була для британського філософа і логіка вражаючою (Russell, 1923, с. 7). Адже в християнстві готові були буквально вбивати за інакомислення, відсутність віри або відсутність віри в, на їхню думку, «правильного» Бога, сюди ж можна зарахувати нетерпимість не лише до інших віросповідань і культур, а й до своїх власних людей (Russell, 1923, с. 8). Тобто, Бертран Рассел розкриває релігію як доволі «гордий», тобто зверхній та критичний до іншого чи незрозумілого соціокультурний феномен. Крім того, майже будь-яка релігія позиціонується у суспільстві не лише як правильна, потрібна людині та її життю, а й єдина й виключна загалом.

Також ще одним важливим аспектом є те, що релігійні діячі, громади та релігія загалом дуже серйозно ставляться до дотримання схвалюваного способу життя як своїх послідовників, так і загалом людського роду. Якщо щось іде всупереч цьому сприйняттю правильного, релігійний соціум може відповідати надзвичайною жорстокістю на подібний непослух. Це все сам британський філософ описував, зокрема, і як поняття праведності в релігії. І вказував на те, що цей соціальний конструкт давав змогу не тільки проявити жорстокість у разі незрозумілої або неправильної в даному соціумі поведінки, а й водночас дозволяв нібито винагороджувати себе за це, тому що це присікає дії гріховного характеру: «Суть концепції праведності, отже, у тому, щоб дати вихід садизму, вдягаючи жорстокість в шати справедливості.» (Russell, 1923, с. 11)

Таким чином, ми можемо спостерігати у Рассела «три кити» антиморальних релігійних особливостей: «Отже, три людські імпульси, втілені у релігії, це, очевидно, страх, марнославство й ненависть.» та їхнє відповідне підкріплення й толерація (Russell, 1923, с. 12).

Але напевно найпоказовішим і найважливішим у питанні впливу релігії на етику та мораль буде те, що релігійні догмати, діячі та загалом вчення мають особливе уявлення про моральне, добре чи правильне для людини та суспільства.

Правильним і адекватним у багатьох релігіях заведено вважати те, що або завгодно Церкві (або ж представнику Божества), або завгодно самому Божеству, чи у всякому разі не заважає першим двом пунктам. Таким чином, ми можемо спостерігати підміну понять і сприйняття хорошого та морального не у вигляді насправді корисного або приємного для соціуму та його розвитку, а як чогось такого, що задовольнить божественне начало. І відповідно визначається тими, хто його представляє, тобто служителями церкви. І відповідно, якщо якусь доктрину було прийнято, то їй зобов'язані слідувати, навіть у тому випадку, якщо вона вже застаріла або від самого початку ґрунтувалася на помилці. Як позначив сам Бертран Рассел, будь-які спроби поліпшення чого-небудь у світі: чи то пом'якшення рабства, чи то спроби запровадити адекватніші рішення в наш світ і його закони, зустріли сильну відсіч від церковних організацій. І це робить їх головним ворогом моральності та пов'язаного з нею прогресу (Russell, 2009, с. 577).

Через цю категоричність щодо всіх незрозумілих для Церкви речей та подій, створюється доволі жорстка у своїх рамках та виразах громада. І яка виходить у своїх рішеннях та реакціях з доволі непохитних правил та ідей, що не зважають на людське щастя (Russell, 1923, с. 3). Від чого утворюється доволі неоднозначне уявлення про благо для людини та добру людину. Адже релігійно-правильна людина – не означає соціально-правильна/корисна та добра людина.

Дослідивши ставлення Рассела до релігії та етики, можна побачити, що британський вчений вказує, в тому числі, й на доволі сильну різницю у сприйнятті релігійно-хорошого та прийняттого, а так само прийняттого та хорошого з точки зору соціального блага. Як приклад цьому, можна навести розглянутий ним ортодоксальний індивідуалізм християнської релігії та поняття безсмертя, в якому кінцева точка душі, в якій вона провела свою вічність, дуже

сильно залежить від зовнішніх чинників, таких як те саме хрещення або ж його відсутність перед смертю, що деколи перетворювало «моральні» рішення людини на щось геть далеке та збочене діяння через ту саму прийняту доктрину: «Іспанці в Мексиці та Перу мали звичай хрестити індіанських немовлят і одразу ж після цього вибивати з них мізки; тоді вони могли бути впевнені, що ці немовлята потраплять до раю.» (Russell, 1923, с. 7). Також, вказані вченим приклади навмисного бездіяння Церкви та опору розповсюдженню потрібної для здоров'я інформації, у випадку зараження дітей та дорослих сифілісом, (Russell, 1923, с. 3) можуть слугувати доказами у різниці хорошого релігійного та хорошого соціального.

Крім того, релігія може діяти, як вказував сам філософ, і через страх та ненависть (Russell, 1923, с.12). І наврядчи, такі людські спонукання можна назвати етично та морально прийнятними для укріплення соціального блага. Такі випадки, дають нам можливість говорити про зміщення розуміння понять «корисний» та «правильний» для людини у бік їх сприйняття як релігійно-дозволеного. Це, в свою чергу, показує наскільки впливовими виявилися релігійні доктрини у аспектах людського відчуття етично та морально адекватного у суспільстві.

2.4 Расселівський гуманізм і ставлення до релігійних норм в етичному контексті

Також дуже важливим для більш поглибленого розуміння етики Бертрана Рассела є зупинитися на особливостях його сприйняття релігійних норм. У «*Can Religion cure our problems?*» британський філософ зазначає: навіть якщо раніше релігія і могла хоч якимось чином виконувати регулятивну роль у соціумі, то вже тривалий час, релігійна заборона вже не є такою страшною і невідвратною для людей, і тепер навіть те добро, яке є в релігії, по суті нівелюється заподіяним злом (Russell, 2009, с. 580).

І на даний момент у спробах релігійних діячів за всіх варіацій м'якшого чи жорсткішого впливу на моральність суспільства вже немає такої сили, як це було раніше і немає такої жорстокості та завзяття, з якими те саме християнство переслідувало невіруючих або розпалювало ненависть. Рассел визнає це пом'якшення християнської релігії, але заслуга цього не що інше, як саме зменшення віри в неї (Russell, 2009, с. 582). Що в цілому, може нас привести до досить категоричної відповіді на питання, як Рассел ставиться до релігійних норм в етичному і моральному контексті, а саме – чим менший вплив релігії, тим більший вплив моралі, тим вона «якісніша». Тому що ідеї, що закладаються релігією, в своєму результаті, і якими б благими не були б від самого початку вкладені сенси, не сприяють ні людському розвитку, ні щастю, ні спокою. Ба більше, Бертран Рассел висловлював думку, що саме релігія є перешкодою для того, щоб забезпечити людству більш щасливе, мирне і налаштоване на науковий розвиток існування (Russell, 1923, с. 13).

Також дуже важливим вважаю докладніше окреслити сприйняття правильного курсу людського життя і розвитку у Бертрана Рассела. Для філософа дуже важлива свобода, і ця свобода стає одним із проявів його гуманістичної думки і тут я хочу звернути увагу на те, що вчений писав у «The Essence of Religion», а саме видах єднання (тобто вираження свободи) і видах роз'єднання: перші це знання, любов і служіння, другі ж – помилка, ненависть, ворожнеча (Russell, 2009, с. 555). І хоч у даному уривку йшлося про інстинктивну та мудру частину життя людини, ось така увага та важливість для Рассела любові, знання та служіння гарно описує його уявлення про цінності та орієнтири людського життя. Британський філософ не раз висловлював важливість людського розвитку та служіння людству. Адже вчений вірив, що якщо людина максимально (наскільки це можливо) тверезо дивитиметься на цей світ, прийматиме його таким, а також робитиме акцент у людському розвитку саме на розум і науку, не залишаючи місця страху або жорстокості, то це допоможе вивести людство до зовсім іншого, кращого майбутнього (Russell, 2009, с. 578).

Ми можемо побачити, що релігія для британського вченого стала одним із дуже серйозних і при тому заважаючих чинників, що уповільнюють розвиток як соціального, так і індивідуального аспекту людського життя. Бертран Рассел як людина доволі пацифістська і така, що поважає свободу людини, вкрай несхвально ставився до суворої і категоричної в цьому плані релігії.

Підбиваючи підсумки, можна сказати, що для вченого, впевненість людей в існуванні Бога здебільшого ґрунтується або на нелогічних умовиводах, або на культурних умовах. Також, сама умовна наявність Бога не підтверджує оповіді про Нього як про доброго і справедливого мірила моралі. Сама наявність моралі також є не доказом Його існування. Вчений тяжіє до використання логічних, раціональних засад для підтвердження існування Бога, на відміну від емоційно забарвлених ідей вірян.

Релігія загалом для Рассела не є чимось корисним і обов'язковим для існування людського суспільства, і приносить набагато більше шкоди, змушуючи людей поводитися нелогічно і згубно. Сам же британський вчений, який виступає за раціональність і критичність, помічає те, наскільки сильно релігія гальмує розвиток думки і суспільства і стає так, ледь не ворогом номер один для розвитку науки. Це сприйняття релігії у дуже категоричному та негативному світлі, надає критиці релігії Расселом певної обмеженості. В якій релігія, у контексті впливу на суспільство та мислення, набуває вираження, в основному, в протистоянні з наукою.

Це наглядно демонструє гальмівну властивість релігійних вірувань, але обмежує більш детальний та глибокий розгляд впливу релігії на соціум, роблячи явною тільки одну з її сторін. Тому, можна сказати, що для британського філософа, релігія постає як негативний, заважаючий розвитку науки та знань винахід людства. І навіть якщо релігійні вірування і змогли принести суспільству користь, то шкоди – набагато більше.

І, як можна помітити, Рассела обурює не лише суто наукові питання та відкриття, а й стан самої людини. Адже та, наражається на ірраціональні та

прищеплені суспільством тривоги через свої ж бажання та думки, що йдуть врозріз із релігійними цінностями.

Неприятнь до релігії виражається і у сприйнятті доброго/поганого для суспільства, адже Рассел будучи активним громадським діячем не приймає сприйняття доброго від Церкви. І, кажучи простіше, піддає сумніву загалом адекватність морального та етичного релігійного компаса. Адже релігія користується і згубними для людей способами впливу (як та ж ненависть), що позбавляє людину не тільки спокою та рівноваги, а й звички орієнтуватися на гуманістичні ідеї. Це переналаштовує її сприйняття благого та корисного на дозволене Церквою.

Така втрата рівноваги між суспільним та церковним, а також існування стійкого впливу релігії на соціум і моральні ідеї в ньому, тільки збільшили негативні аспекти, що приносили вірування. Для Рассела, жорстокість та категоричність рішень Церкви шли врозріз з сприйняттям етично та морально прийняттого для соціуму.

Тому, для гуманістичної сторони британського вченого було незрозумілим таке обмеження свободи, вираження та життя, яке давала релігія. Вчений вбачав у її позбавленні, спосіб стати на адекватніший моральний та етичний шлях. Тому, не буде здивуванням те, що як гуманістична ідея, як філософська, так і особиста сходились для Рассела в одному – людина має бути віддана науці, а не релігії. І тільки науковий підхід, любов до людини і прихильність до розвитку і служіння можуть привести людину до кращого майбутнього.

РОЗДІЛ III. КРИТИКА ПОЗИЦІЇ БЕРТРАНА РАССЕЛА НАУКОВИМ ТОВАРИСТВОМ

3.1 Аналіз світоглядних позицій дослідників, що критикують Рассела за ставлення до релігії

Така доволі яскрава для світу вчених позиція британського філософа, ніяк не могла залишитися без належної уваги. І варто також зауважити, що Бертран Рассел відомий не лише завдяки своєму значному внеску у філософію та подальший розвиток логіки, а й через свою у певних місцях категоричну критику релігії, яка хоч і знайшла чимало прихильників, але також не обійшлася й без критики зі сторони. Тому, вважається важливим розглянути критику умовиводів Бертрана Рассела з боку деяких вчених і філософів для глибшого й ширшого аналізу позиції британського філософа. Самі аргументи й контекст критики британського філософа іншими вченими будуть докладніше розглянуті в наступному підпункті. Тут буде приділена увага насамперед позиціям критиків для детальнішого аналізу їхньої подальшої критичної оцінки.

Неможливим видається пропустити відомі дебати Фредеріка Чарльза Коплстона та Бертрана Рассела щодо Бога², де обидва науковці хоч і не змогли до кінця зійтися на одному висновку, привнесли подальший розвиток у філософсько-теологічні дослідження на тему існування та впливу Божественної сутності на людське існування.

У позиції самого Коплстона нас насамперед цікавить те, що він, будучи не тільки філософом та істориком філософії, а також Римо-католицьким священиком-сзуїтом, вважав, що існування Бога можна підтвердити філософськи

² Дебати між англійським філософом Бертраном Расселом та американським богословом Фредеріком Коплстоном транслювалися на радіостанції BBC у 1948 році. Темою стало існування Бога та аналіз аргументів щодо моралі та релігійного досвіду. Бертран Рассел виступав з агностичною позицією та наголошував на необхідності наукових доказів, логічних аргументів для розгляду тверджень про існування Бога. Фредерік Коплстон виступив з ідеєю про сприйняття Бога та віри як фундаментальних складових моральних цінностей та сенсу життя. Після закінчення дебатів, переможця визначено не було. Ці відомі дебати стали поштовхом для подальшого розвитку сучасної філософії та філософії релігії.

і те, що сам Бог точно існує, і, як багато інших теологів, вважає, що цінності відносні та суб'єктивні за відсутності Бога (Philosophy Overdose, 2022b). Таким самим чином, ним припускається і моральний закон, а основою ціннісних міркувань і моралі є сам Бог, що загалом може бути й аргументом до Його існування. Адже якщо є об'єктивна відмінність поганого і хорошого, то вона має походити саме від Бога (Philosophy Overdose, 2022b).

Важливою ідеєю у світогляді Коплстона також є те, що постать Бога, по суті, є обов'язковою для існування всього іншого. І хоч сам вчений не застосовує цей термін, можна сказати, що ми тут маємо справу з чимось подібним до вже розглянутого нами аргументу першопричини. Адже англійський священик вважає Божество не тільки причиною всього, а й причиною свого існування. А релігійний досвід також відіграє не останню роль у сприйнятті та актуальності існування Бога, адже саме Він є причиною даного досвіду і, що важливо, його поясненням (Philosophy Overdose, 2022b).

Таким чином, можна сказати, що позиція Чарльза Коплстона складається з доволі популярних для релігійної спільноти поглядів, а саме – підтвердження існування Бога через прихильність до ідеї абсолютних цінностей і моральних поглядів. А також, схильності до думки про необхідність мати «початок» звідки все пішло для пояснення людського існування, що, як відомо, все ж таки суттєво відрізняється від позиції Бертрана Рассела.

Здебільшого, критику своїх поглядів Бертран Рассел отримував, як не дивно, від так чи інакше віруючих людей, й інколи ця критика носила доволі жорсткий, беззаперечний характер (прикладом тому може послужити поданий нижче Вільям Крейг). А інколи, вона мала під собою скоріше критичний огляд ідей британського філософа, аніж повне та безапеляційне їх відкидання. Такий підхід був використаний американським філософом та християнським теологом Едгаром Шеффілдом Брайтменом. Варто сказати, що Брайтмен розглядав релігію, зокрема, з більш наукового боку, розглядаючи кожен її аспект з більш притаманною будь-якому вченому раціональністю. Це можна побачити з його

праці «A Philosophy Of Religion», де розглядаються аргументи як за, так і проти віри, релігії та Бога.

Але ось показовим саме для ставлення Брайтмена до релігії може стати рядок з його книжки: «Про істинність релігії слід судити не за теперішніми досягненнями людини, а за напрямком її найкращих прагнень.» (Brightman, 1940, с. 488). Де важливим аспектом світогляду філософа є поняття цінності та зв'язок цінностей з релігією, на чому в певному сенсі й буде заснована частина аналізу спрямованого на ставлення до релігії Рассела (Schilpp, 1944, с. 550).

Також варто звернути увагу і на ще одного всесвітньо відомого вченого та філософа, що висловлював свою критику ставлення Рассела до питання релігії та віри, а саме на Вільяма Лейн Крейга та його роботу під назвою «Reasonable faith: Christian truth and apologetics». В ній, американський філософ та аналітик розглядав не лише причини вірити у Бога, а й загалом раціональність християнської віри та надає цьому аналітичний огляд та обґрунтування. Будучи апологетом християнства, Вільям Крейг приділяє багато уваги розлогодному розгляду питання віри, Бога і наслідків невір'я. Але в даному випадку, нас цікавить саме розділ під назвою «Абсурдність життя без Бога», оскільки, саме цей розділ має відношення до всієї подальшої критики Рассела.

Здебільшого, аргументація і позиція філософа, в цьому випадку, відноситься саме до безглуздості буття людини без Бога. Адже тільки в тому випадку, якщо Бог існує, життя людини може бути наповнене справжнім щастям. І тому, маючи ці вихідні дані, людині варто обрати саме віру в Бога та біблійне християнство, адже інакше осмисленості та щастя для людства можна не знати (Craig, 1994, с. 72).

Сам же Вільям Крейг описує в доволі категоричній і десь навіть агресивній манері, світ, який він представляє без Бога – похмурий, жорстокий і непотрібний. І складається враження, що і людина в ньому – наче заблукала, немов неприкаяна душа. Причин же такому порівнянню декілька – відсутність у такому разі у

людства підсумкової мети, поняття вищої цінності і загалом сенсу існування (Craig, 1994, с. 59).

І якщо заглибитися трохи більше у значення цих причин, то можна сказати таке: сенсу існування немає, бо якщо людське життя закінчується просто смертю (а не припустимо безсмертям), то все, що вона не зробила б у житті, зрештою, не має сенсу, тому що це не знаходить свого продовження. І якщо ми існуємо тільки в кінцевому циклі, а саме – існування й припинення існування, і весь внесок є відносним, адже рано чи пізно він теж зникне й усе закінчиться, то чи є сенс у цілому існувати, і самого існування як людини (Craig, 1994, с. 59).

Відсутність поняття цінності в американського філософа виходить із попередньої безглуздості, тісно пов'язаною з можливою відсутністю безсмертя. І розглядається з того самого ракурсу, а саме – якщо все закінчується просто смертю і не має жодного впливу на підсумок людського життя, то чи є взагалі різниця, як людина жила і що вона робила? І більше того, якщо припустити, що немає чогось Вищого, що встановлює норми і цінності, розділяє поняття добра і зла, то людина залишається по суті загубленою у відносності цих понять і суб'єктивності сприйняття. Це лякає відсутністю орієнтирів і викриває лише даремність існування (Craig, 1994, с. 61).

Підсумкова мета, а точніше, її відсутність у разі відсутності Бога, теж ставить людину, на думку філософа, перед неприємним фактом – людина по суті безцільно з'явилася. А якщо сказати точніше, то взагалі випадково. Вона безцільно живе і безцільно помирає. Адже якщо все просто закінчиться смертю і більше нічим, то чи не є людина просто випадковістю природи? (Craig, 1994, с. 63)

Таким чином, можна сказати, що сприйняття американського філософа базується на думці про відсутність людини в нашому звичному сприйнятті, тобто з цілями, радощами тощо, життя зі щастям та загалом існування людства у пригнобленому та відчайдушному стані без факту існування Бога. Це приводить вченого до того, що постать Бога надто важлива людству і ті, хто відкидає Його

важливість чи існування, ставлять людину перед жахливим вибором та наслідками (Craig, 1994, с. 64). Тому, існування атеїзму чи відкидання Бога постають важливими питаннями та десь навіть проблемами для людського життя, що, можна припустити, й визначає критику Бертрана Рассела і його невір'я Вільямом Крейгом.

3.2 Аналіз аргументів релігійних дослідників і контексту критики

Можна помітити доволі серйозні розбіжності у світогляді Б. Рассела та Ф. Коплстона, виявлені в самому диспуті.

Насамперед, можна почати з того, що позицію Рассела Коплстон сприйняв як таку, що суперечить сама собі в моральних аспектах, не тільки через відмову від морального зобов'язання, а й через відмінність суджень від теорії, яку він висуває (Philosophy Overdose, 2022b). Однією з найпоказовіших відмінностей у поглядах філософів, було обговорення моральних аспектів релігії та віри в Бога. Адже англійський священик стверджував, що моральний закон прямо пов'язаний із самим його Творцем, а точніше Богом. А от для Бертрана Рассела відмінність між добром та злом мала більш чуттєвий та виховний характер аніж законодавчий, а тим паче заснований на Вищому законі (Philosophy Overdose, 2022b). Ця позиція британського філософа і логіка, стала для Фредеріка Коплстона начебто надто спрощеною, бо він сам заперечував можливість пояснення таких тонких людських матерій лише сприйняттям і почуттям (Philosophy Overdose, 2022b).

Критика Коплстона будувалася так само і на неприйнятті британським вченим метафізичних ідей та інших можливостей для пізнання, а також на використанні Расселом, будучи логіком, переконань, потребуючих окремих доказів. А багато речей, які для Фредеріка Коплстона потребували причини, детального пояснення або сутності та сенсу, для Рассела такого не вимагали. і, ба більше, могли ним просто ігноруватися, як, наприклад, слово та поняття

«необхідної істоти» (Philosophy Overdose, 2022b). Це все, по суті, обмежило, на думку Коплстона, функціональність філософії та можливість подальшого дослідження: «Тож, як мені здається, оголошувати, що терміни, які використовуються для обговорення одних проблем, безглузді, бо не потрібні для розбору інших проблем, – значить заздалегідь встановлювати природу та кордони філософії, а це сама по собі філософська дія, що потребує виправдання.» (Philosophy Overdose, 2022b)

Едгар Брайтмен вказує на те, що критика Рассела має під собою недостатньо підстав, а аргументи є не настільки переконливими. Бо, наприклад, той самий аргумент із тим, що релігія заважає прогресу і прирікає людей тим самим на муки є не настільки точним. З огляду на те, що медицина, що є проявом саме наукової частини людського розвитку, також займалася саботажем дуже корисних у підсумку для людства речей (Schilpp, 1944, с. 550).

Також береться до уваги і вже помічена іншими філософами і вченими непослідовність Бертрана Рассела. Тільки ось для Брайтмена ця непослідовність полягає в наявності у самого вченого вищих цінностей, але при цьому практично відсутнє їх розуміння: «Важко повірити, що він має на увазі буквально, що немає способу дізнатися, чи є ці цінності кращими за рабство, страждання, жорстокість і несправедливість.» (Schilpp, 1944, с. 547). Є також суперечності і в багатьох його інших поглядах, навіть у його ставленні до існування Бога (Schilpp, 1944, с. 556).

Але найприкметнішим у аналізі критики релігії Бертрана Рассела в Едгара Брайтмена було те, що він наполягав на тому, що сам британський вчений не такий антирелігійний, як сам вважав і висловлював у своїх працях. І здебільшого перебуває в пошуку саме в позбавленій від догматів релігії (Schilpp, 1944, с. 551), або ж узагалі якоюсь мірою володіє релігійним містицизмом (Schilpp, 1944, с. 555).

А ось Вільям Крейг ґрунтував свою критику як невір'я загалом, так і ставлення до релігії Бертрана Рассела, на розглянутій самим американським

вченим неспроможності, а якщо точніше – практичній неможливості атеїзму. Як можна помітити із зазначеної вище інформації, для Вільяма Крейга віра в Бога була однією з буквально необхідних складових для адекватного (задовільного) людського життя. І оскільки невіруючі не можуть спиратися на щось Вище, – послідовного і щасливого життя можна не чекати (Craig, 1994, с. 65). А опора на розпач, якого так побоювався сам Крейг і, як йому було відомо, з яким доволі спокійно уживався Рассел (Craig, 1994, с. 64), була для християнського апологета дуже хиткою підставою. І, по суті, єдиним, хоча й неприйнятним рішенням у відсутності віри в Бога (Craig, 1994, с. 65).

Крім основних претензій до невіруючих людей загалом, головне «звинувачення», яке було оголошено Вільямом Крейгом у його роботі, було те, що Бертран Рассел – непослідовний у своєму світогляді. І здебільшого, під непослідовністю малося на увазі те, що британський філософ хоч і не вірить у Бога, все ж таки не хоче жити у світі, де поняття добра і зла визначаються суб'єктивно. А якщо Бога немає, то тільки так воно і може бути на думку християнського апологета. І відповідно, цінності, які стверджує логік, є неспроможними, адже вони є відносними та суб'єктивними через зневіру в Божественне існування. Тому, навіть у спробі затвердити їх, усе одно, затверджується лише неспроможність атеїстичного світу (Craig, 1994, с. 66). Таким чином, на думку Вільяма Крейга, створюється суперечність між підтвердженням об'єктивних цінностей і запереченням «основи» для їхнього існування загалом, а саме Бога (Craig, 1994, с. 67).

Вільям Крейг також описує й інші свої погляди та критику, що стосується атеїстів загалом. Як, наприклад, те, що за умови невір'я неможливо жити послідовно й у згоді зі своїм же світоглядом і що атеїсти, по суті, компенсують відсутність Бога у своєму житті самообманом, вигадуючи якісь цілі собі самотійно (Craig, 1994, с. 68). І ці ідеї хоч і не були адресовані безпосередньо Расселу, вони можуть також слугувати доповненням образу критики доктрини

британського логіка, тому що включають в себе ідеї Вільяма Крейга загалом про невіруючу людину, якою власне і був Рассел.

Загалом, багато критиків відзначають десь зайву мінливість висновків, зроблених Расселом, і деколи навіть суперечності, що видаються дивними для людини, яка ставила в один із найважливіших аспектів наукової діяльності раціональність і тверезість думки. Така підміна призводить до десь поверхневих суджень і умовиводів, за що швидко чіпляються інші представники наукової або теологічної спільноти. Таким чином, якоюсь мірою Бертран Рассел стає заручником свого бажання відсторонитися від релігії та надати їй негативного забарвлення (Schilpp, 1944, с. 555). Адже будучи логіком і виступаючи за розумність та адекватність, сам науковець ніби потрапляє в пастку своїх переконань, зводячи огорожу між своєю науковою діяльністю та подальшим дослідженням релігії. Це призводить до певної обмеженості аргументів і неврахуванню багатьох інших чинників, які цілком можливо могли би зробити його дослідження більш розгорнутими та повнішими (Schilpp, 1944, с. 556). І навряд чи, при таких умовах, до британського філософа надходило би стільки звинувачень у протиріччях.

Підбиваючи підсумки критики позиції Бертрана Рассела науковим співтовариством, варто виокремити такі найчастіші звинувачення – непослідовність і часта недостатня доказовість (аргументованість) позиції Рассела щодо сприйняття ним релігії та віри в Бога. Найпомітнішою ж, на мою думку, частовказуваною і в цілому, критичною тезою є суперечливість ставлення британського філософа до цінностей та їхніх відношень до Бога. Адже не один представник наукової спільноти вказував на прийняття об'єктивних цінностей Бертраном Расселом і при цьому, повним запереченням значення Бога для їхнього формування. Це робить критику позиції Рассела іншими вченими, більшою мірою, зорієнтованою на доказ існування Бога і його важливості в житті людини, а не на більш усереднені (і таким чином більш об'єктивні) аспекти розгляду критики релігії Бертраном Расселом.

3.3 Актуальність критики релігії Бертраном Расселом у сучасному контексті

Варто сказати, що навіть через 54 роки після смерті відомого представника аналітичної філософії та релігійного критика, його погляди все ще залишаються доволі актуальними. Безліч вчених з різних галузей пізнання все ще повертаються до праць Бертрана Рассела, чи то з критикою, як у вищевказаного американського філософа Вільяма Крейга, чи то цілком у позитивному ключі, як той самий науковий письменник і еволюціоніст – Річард Докінз.

Здебільшого, зараз можна побачити тенденцію до популяризації ідей та критики Рассела саме в основі праць інших наукових діячів у якості підтвердження ними своїх власних аргументів чи тез. Тобто, ми можемо говорити саме про акцент на плеканні нових ідей та сприйняття питань пов'язаних із релігійними цінностями та догматами на основі/використанні викладеного світогляду британського філософа. Але, не на особливому інтересі до конкретно і безпосередньо його праць. Так, критика Бертрана Рассела стала частиною «дослідницького коду» для наукового співтовариства, міцно зміцнившись у культурі, науці та філософії, ставши певною частиною фундаменту для подальшого розвитку в темі релігії, існування Бога або ж потреби в атеїзмі та відстороненні від релігійного впливу.

Так британський вчений Річард Докінз у своїй доволі популярній праці під назвою «The God Delusion» (2006) розвиває свої атеїстичні погляди та критикуючи догми й основи релігії вдається, зокрема, і до праць Рассела, підкріплюючи свої ідеї. Наприклад, розглядаючи віру в Бога і розраду, за якою багато людей йдуть до релігії, вчений розглядає і в тому числі ідею про те, що загробного життя може не бути і що життя закінчується просто смертю. Рассел, як відомо, був проти ідеї життя після смерті і сам Річард Докінз також її не приймав. Можливо, на таку його позицію в ньому зростив у якомусь сенсі і сам

Рассел, бо Докінз наводить уривок з роботи британського логіка «У що я вірю» і каже, що цей уривок надихнув його в 16 років, і, можливо, навіть із цієї причини (як данину вченому) він висловлював деякі ідеї щодо тверезого погляду на життя, які розвинулися в іншій популярній роботі Докінза під назвою «Devil's Chaplain» (Dawkins, 2007, с. 397). Таким чином, на цьому прикладі можна побачити триваючий вплив ідей Бертрана Рассела не тільки як підкріплення аргументів під час критики релігії, а й у певному сенсі безпосередньо на розуми майбутніх учених і критиків.

Також видана у 2013 році книга англійським філософом Ентоні Грейлінгом «The God Argument – The Case Against Religion And For Humanism», в якій він пише про критику релігії та існування Бога через призму власного бачення. В цій критиці міститься додаткове плекання гуманістичної ідеї як більш адекватного рішення для людства, що може замінити (надати) ті самі переваги релігій, але вже без шкоди для суспільства. І дана праця також містить звернення до поглядів Рассела. Але тут, ми вже можемо бачити оспорювання (огляд) доцільності агностицизму Бертрана Рассела та позиціювання себе саме в такий спосіб у контексті розгляду атеїзму, агностицизму та доказів (Grayling, 2013, с. 29). І в даному випадку, Бертран Рассел та його ставлення до релігії та Бога, стають скоріше просто демонстрацією поглядів та прикладом для пояснення своїх власних ідей. А його науковий доробок все ж таки продовжує ставати частиною розвитку думки і через досить великий час після його смерті.

Але не можна сказати, що інтерес до філософії та поглядів британського вченого закінчився близько вісімнадцяти років тому, адже досі виходять дослідження, пов'язані з його баченням світу. Воно навіть через стільки років усе ще викликає в науковому співтоваристві всього світу хвилювання й питання, незважаючи на вже достатній, а подекуди й переповнений ступінь наукового опрацювання. Так, наприклад, Міжнародний журнал мистецтв і гуманітарних наук (International Journal of Arts and Humanities (IJAH)) випускає у 2023 році есеї під назвою «Life after death in Bertrand Russell: a Critique». В ньому можна

знайти огляд расселівських ідей про відсутність життя після смерті, а також розгляд сильних і слабких сторін його поглядів. Автор есею, виступаючи за ідею того, що все ж таки людське існування може не обмежуватися лише терміном існування та життя його тіла на Землі, й того, що душа людини безсмертна (Ratzinger, 2023, с. 120), критикує позицію британського філософа. Автор виокремлює, зокрема, і місця, де науковець не дає переконливої аргументації, або ж у ній надто сильно зациклюється на логіці, роблячи помилку, вдавшись до сприйняття й пояснення життєвих процесів лише за допомогою неї (Ratzinger, 2023, с. 117).

Треба сказати, що все ж таки, стає менше праць присвячених повністю, або в більшій частині особистості Рассела з його критикою релігії. Багато наукових журналів, науковців, філософів та теологів хоч і періодично повертаються до його ідей та аргументації, а праці присвячені критиці релігії від аналітичної логіки все ще мають місце бути у науковому співтоваристві, все ж таки, праці Бертрана Рассела стають з часом більш «учбовим» матеріалом для подальшого розвитку думки, аніж лишаються на «порядку денному». Вони вже десь втрачають свою первісну гостроту ідей та специфічність.

Можна помітити, що більшість справді значущих праць у дослідженні філософії, біографії та відношення до критики Бертрана Рассела виходили в період двохтисячних років. Прикладом же таких праць можуть слугувати дослідження Ентоні Грейлінга «Russell: A Very Short Introduction» (2002), у редакції Ніколаса Гріффіна порушуються найрізноманітніші питання життя й науки у Рассела від різних дослідників у «The Cambridge Companion To Bertrand Russell» (2005), або ж продовження надважливої праці для дослідження бібліографії Бертрана Рассела від Рея Монка «Bertrand Russell: the ghost of madness, 1921-1970» (2001). Далі, можна сказати, що інтерес наукової спільноти знижується, хоч і не зникає зовсім.

Наприклад, уже видається досить важким завданням знайти якісні та такі, що привносять новий погляд у тему, роботи і бачення від українських учених за

останні 5 років. Можна сказати, що сучасність не так сильно зацікавлена в розборі ідей у релігії Бертрана Рассела, як у пошуку нових власних поглядів на цій і не тільки основі. Але, так само варто підкреслити, що навіть при такому сприйнятті критики Рассела, вона залишається міцним підґрунтям для подальшого розвитку атеїстичної думки, побічно впливаючи, змінюючи і релігійну.

Таким чином, можна побачити, що критика релігії Бертраном Расселом, хоч не настільки на слуху на сьогоднішній день, досить сильно сколихнула наукове і теологічне співтовариство, і завдяки чому було написано праці, що розширюють сприйняття впливу релігії на людство. Природним і зрозумілим є те, що найбільша підтримка ідей британських вчених була надана саме від представників доволі атеїстичних поглядів. А ось теологи і апологети християнської віри часто звинувачували британського логіка в мінливості своїх ідей і непослідовності аргументів. Одним з аргументів на користь віри і релігії, що часто зустрічаються, та критики самого Рассела, наводиться те, що у Рассела можна помітити не до кінця опрацьовані критичні аргументи і часте ніби уникнення теми. Як наприклад, у тих самих дебатах з Коплстоном, де британський логік часто заявляв, що деякі висловлювання просто не мають змісту, і тому їх можна ігнорувати.

На сьогоднішній же день, можна спостерігати дещо згаслий інтерес до цієї частини філософії та поглядів Бертрана Рассела як до самостійного наукового внеску. Безумовно, не відкидається і його важливість, але багато вчених і філософів використовують напрацювання вченого як базу для власних досліджень, або як допоміжну літературу.

Хоч і знаходяться роботи присвячені виключно Расселу, все ж вони в меншості. В українському ж суспільстві я не можу говорити про винятковий інтерес до критики релігії Бертрана Рассела, оскільки відсутні в помітній кількості популярні й великі роботи з цієї теми, що випускаються у 2020-х роках. Тому, критика релігії Бертрана Рассела, наразі, є більш корисним навчальним

матеріалом, ніж гострою темою для обговорення, і переживає момент зниження своєї популярності в науковому співтоваристві за своєї беззаперечної важливості для розвитку критичного погляду на релігійні догмати.

ВИСНОВКИ

Перше, на що потрібно звернути увагу для остаточного окреслення філософських та етичних аспектів критики релігії Бертраном Расселом, – це обставини його життя, настанови та філософська позиція, які вплинули на ставлення до релігії та подальшу критику британським вченим. І тут, я вважаю важливим окреслити такі моменти його життєвого шляху:

- Відсутність чіткого орієнтиру щодо релігійних поглядів. У дитинстві Рассела не було категоричності в релігії як такій. Але, водночас, майбутній вчений ріс зі страхом висловлювати свої погляди (які навіть коли він був релігійною людиною, могли викликати питання від його оточення).
- Виховання в релігійних умовах. Попри відсутність суворих кордонів, все ж молодий Бертран Рассел був вихований віруючими людьми. І це не могло не вплинути на розвиток інтересу та уваги до релігії.
- Необхідність у скритності та замовчуванні своїх ідей про віру та Бога. Це, на мою думку, могло слугувати певним каталізатором для зростання інтересу до релігії. Адже таємниця, а також почуття забороненості часто породжують збільшення інтересу (особливо в більш молодих людей, яким і був на той момент Рассел).
- Періодичний вплив інших учених і представників науки, таких як Мак-Тагарт і Вільям Кліффорд. Це також могло допомогти «розширити межі знання» і звернути увагу філософа на інший бік сприйняття віри та релігії.

Тут можна побачити цілу суміш різноманітних чинників, починаючи від психологічних і моральних аспектів, закінчуючи збігами обставин (як подарована британському вченому книжка Кліффорда), що періодично повертали фокус уваги Рассела до аналізу та розбору релігійних поглядів.

Також, не менш важливі аспекти впливу філософської позиції вченого на подальшу критику релігії. Серед таких особливостей позиції, можна відзначити такі:

- Різнобічні філософські та наукові інтереси вченого. Цей аспект може бути підтверджений за допомогою аналізу бібліографії Бертрана Рассела, в якій присутні праці й логічного, математичного, а також соціального, гуманістичного та психологічного характеру.
- Бажання вченого наблизитися до об'єктивності та формування своєї позиції на логічних засадах. Такий погляд, підштовхує Рассела на пошук об'єктивних знань через філософію логічного аналізу та опору на аналітику. Це все, допомагає вченому, наскільки це можливо, утримуватися від суб'єктивних умовиводів, побудованих лише на бажаннях і власних інтересах/судженнях. Такий підхід достатньою мірою вплинув на критику релігії, оскільки багато аспектів у ній ґрунтуються саме на особистих переконаннях.
- Сприйняття Расселом образу філософа. Для британського логіка, філософ – людина всебічно розвинена і така, що не боїться переглянути свої переконання і випробувати їхню «міцність» та об'єктивність. Як відомо, Бертран Рассел так переглянув і свої релігійні переконання.
- Сприйняття релігії як того, що заважає науці. Тому, для філософа – людина могла або сприяти науці, або релігійним поглядам. Ці два аспекти людської діяльності не поєднувалися в поглядах Бертрана Рассела.
- Особисті якості та бачення британського філософа, що вплинули як на формування філософської, так і релігійної позиції. Серед таких якостей: природна емпатичність, прагнення до об'єктивності та знань і схильність до самоаналізу (сумніву до власних переконань).

Ми можемо побачити, що у формуванні позиції Бертрана Рассела, по більшій мірі мали значення власні та вибудовані ним переконання, аніж вплив людей ззовні (хоч деякі з них і проявили вплив на життя та думки британського науковця). Адже багато релігійних доктрин були відкинуті Расселом не стільки завдяки людям чи випадковим життєвим обставинам, скільки завдяки прагненню до власного розвитку як науковця і філософа.

Відтак, для Бертрана Рассела, релігія зрештою стає на заваді в його житті і таке її бачення переноситься на навколишній світ також. В якому, релігія сприймається як згубна для наукового, соціального аспекту людського життя і для інших частин існування.

Основні аспекти критики Бертраном Расселом існування Бога можна структурувати таким чином:

- Немає достатньо переконливих доказів існування Бога. Більшість із них ґрунтуються на умовиводах і догматах, що при більш уважному розгляді не витримують логічного аналізу.
- Дуже велика частка впевненості в існуванні Бога – це постійні розмови про нього і подача інформації про Його існування як про щось само собою зрозуміле (через ті ж святі писання або релігійні вчення в школах).
- Сумнівність моральності Бога і переконання, що Бог добрий. Адже той створив війни, хвороби та інші жахи людства. Рассел будучи емпатичною та пацифістськи налаштованою людиною, приділяв велику увагу моральній стороні образу Бога.

Для британського вченого бажання людей вірити в Бога, не давало жодного підтвердження Його існуванню. Бертран Рассел розглядав релігію і віру насамперед аналітично. І хоч він розумів, що саме може приваблювати людину в релігії (бо й сам був віруючим до 18-ти років), філософ не знайшов достатньо вагомих доказів існування будь-якого Божества. Ця обізнаність Рассела щодо засад на яких будується впевненість в існуванні Бога, не дала його критиці пом'якшення, а навпаки, зробила її нетерпимою до аргументів заснованих лише на вірі та бажанні щоб Бог був.

У питанні розвитку суспільства і мислення та вплив релігії на ці аспекти, у британського логіка можна простежити такі особливості погляду:

- Концентрація на результатах негативного впливу релігії на науку і суспільство.
- Релігія сприймається в чіткому протиставленні науці .

Таке сприйняття набуває у науковця більш суб'єктивного характеру, бо чітко простежується фокус саме на «поганих» аспектах релігії, що не дає змоги об'єктивно оцінити вплив розглянувши це питання з різних боків.

Вплив релігії для Бертрана Рассела також був дуже сумнівним у її користі для розвитку етики та моралі. Релігія більшою мірою викликала страх, розпалювала ненависть і змістила розуміння «правильного» і «хорошого» в суспільстві. Це призвело до багатьох трагічних і не зовсім гуманних подій (катування, спалення відьом), що також продемонструвало, наскільки релігія з її діями критично й різко ставляться до всього незрозумілого й відмінного.

Таким чином, для гуманіста і пацифіста Бертрана Рассела, релігія стає знову майже протилежністю адекватності та правильності для суспільства і людини.

Ключовими аспектами в критиці релігії Бертраном Расселом стають:

- Орієнтація на науку і раціональний підхід як на правильний вектор розвитку людства на заміну релігійним ідеям.
- Сприйняття релігії як жорсткого і категоричного соціокультурного феномена, що заважає розвитку як практичних знань, так і моральних принципів.
- Неспроможність аргументації існування Бога і користі віри для суспільства.

Усі перераховані вище фактори та аспекти зробили релігійну позицію Бертрана Рассела впливовою та помітною не лише у філософському, а й у теологічному суспільстві. Серед критиків бачення британського філософа слід виокремити наступних представників наукової спільноти: Фредерік Чарльз Коплстон, Едгар Шеффілд Брайтмен та Вільям Крейг. Нижче будуть представлені систематизовані аспекти особливостей критики вченими:

Фредерік Чарльз Коплстон будучи віруючою людиною і спираючись на «звичайні» для релігійного суспільства ідеї (наприклад, підтвердження ідеї Бога

через мораль і абсолютні цінності) вказував на зайву спрощеність поглядів Рассела. Основними критичними тезами є такі:

- Бертран Рассел своїм відкиданням понять та ідей обмежує функціональність філософії.
- Британський логік – людина з моральними переконаннями, але його пояснення цих переконань аспектами відчуття або виховання – надмірно спрощене.
- Багато аргументів та уявлень Рассела для Коплстона є такими, що суперечать самі собі.

Тобто для Коплстона позиція Рассела була обмежувальною, спрощеною та суперечливою.

Едгар Шеффілд Брайтмен, на відміну від вищевказаного Коплстона, був зорієнтований на вивчення релігії з більш наукового боку, аніж теологічного. Але ідея цінностей у релігії також була дуже важлива для філософа. Головними зауваженнями до позиції Рассела були:

- Недостатня переконливість його аргументів (прикладом є порівняння Брайтменом релігії та науки в саботажі розвитку, що показує що і цінний для Рассела науковий підхід часом шкодив людству. Це не дає підстав британському філософу критикувати винятково релігію за заподіяння шкоди).
- Непослідовність і суперечність позиції Бертрана Рассела щодо ставлення до Бога або цінностей.
- Помилкове, на думку Брайтмена, сприйняття Расселом самого себе як людини абсолютно антирелігійної. Що саме по собі, також вказує на відсутність цілком стійкої позиції та наявність суперечності у критика релігії.

Найкатегоричнішим у своїй критиці щодо позиції Рассела в цій роботі став Вільям Крейг. Сам апологет християнства сприймає віру як раціональне і в якомусь сенсі корисне рішення для людського життя.

Найпримітнішим у його критиці Бертрана Рассела є:

- Життєва позиція Рассела (опора на розпач і розвиток через самостійність, бо віри в Бога немає) давала доволі хитке уявлення опори в житті та була не прийнятним рішенням. Для Крейга існує практична неможливість атеїзму як такого. Тільки віра дає необхідне для життя. І якщо віри немає – то залишається відчай. А він іде врозріз з уявленням щасливого життя у Крейга.
- Непослідовність Рассела у своїх переконаннях і цінностях. Бо для Крейга, Бог є основою існування об'єктивних цінностей, а Рассел поділяє наявність цінностей, не вірячи в Бога, як їхню основу.
- Самообман у пошуку цілей життя британського філософа. Цей аргумент не стосувався виключно Рассела, він має стосунок до всіх невіруючих. Адже без Бога – немає сенсу, цілей, цінностей, а також адекватного і щасливого життя.

Тобто, для Вільяма Крейга, позиція Бертрана Рассела – хитка, непослідовна і з присутнім у ній самообманом.

Ми можемо бачити часті звинувачення в непослідовності та спірності переконань Рассела від інших представників наукового співтовариства, особливо щодо поняття цінностей і впливу на них Бога. Але варто зауважити, що все ж таки подана критика також не може бути названа абсолютно об'єктивною. Адже всі вчені концентруються на доведенні або існування Бога, або користі віри загалом, що є причиною прийняття суто однієї конкретної сторони питання. Це, своєю чергою, є не настільки ефективним шляхом формування об'єктивної критики.

У сучасному світі критика релігії Бертраном Расселом знаходить відгук у таких науковців, як Річард Докінз та Ентоні Грейлінг, як доповнення до власних досліджень та аргументації своїх тез. Також наукові журнали так чи інакше використовують позицію британського філософа у своїх статтях і продовжують її дослідження. У 2000-х виходили різноманітні бібліографії та інші роботи

присвячені постаті Бертрана Рассела. Серед них можна виокремити: працю Рея Монка «Bertrand Russell: the ghost of madness, 1921-1970» та збірку праць різних дослідників у редакції Ніколаса Гріффіна «The Cambridge Companion To Bertrand Russell».

Але у сегменті українського наукового дослідження подібні роботи за той самий період знайти досить складно, що говорить про не високу популярність цієї теми та особистості британського філософа в нашому суспільстві в сучасності. Також, з кожним роком, стає менше популярних і значних досліджень і в англomовному суспільстві. Це сигналізує про перехід критики релігії Бертраном Расселом з повсюдно обговорюваної теми в царину навчальної літератури, на основі якої формуються вже самостійні ідеї, що розвивають ту саму тему.

На закінчення можна дійти висновку, що критика релігії запропонована Бертраном Расселом мала великою мірою моральну і етичну основу з допомогою орієнтації на щастя і добробут людства через його розвиток. Цей розвиток бачився вченому в основному науковим і дослідницьким. Так само важливими ставали і позитивні якості, що проявляються людьми, а саме любов і смиренність, що не мали як такого прямого відношення до релігії, але більше до гуманістичної ідеї. Тобто, критика релігії Бертраном Расселом стала важливим аспектом у розробці картини світу вченого та його послідовників, як світу раціональності, свободи, любові та знання. Що у свою чергу, хоч і має досить утопічний характер, суттєво вплинуло на розвиток думки ХХ століття та перегляд релігійних догматів на користь пошуку нових точок опор для подальшого розвитку людства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Рассел, Б. (1995). Історія західної філософії (Ю. Лісняк & П. Таращука, Пер.). Основи.
<http://litopys.org.ua/russel/rus.htm>
- Рассел, Б. (2017). Мистецтво раціонального припущення. У Я. Шрамко (Ред.), *Актуальні проблеми духовності: зб. наук. праць* Вип. 18. (О. Панафідіна & Я. Шрамко, Пер.; с. 81–97). Кривий Ріг: Криворізький державний педагогічний університет.
<https://journal.kdpu.edu.ua/apd/article/view/12/12>
- Brightman, E. S. (1940). A philosophy of religion. Prentice-Hall, Inc.
<https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.79546/page/n7/mode/2up>
- Craig, W. L. (1994). Reasonable faith : Christian truth and apologetics. Wheaton, Ill. : Crossway Books.
https://archive.org/details/reasonablefaithc0000crai_c2s7/page/n5/mode/1up
- Dawkins, R. (2007). The God delusion. Black Swan.
https://archive.org/details/isbn_9780552773317/page/n6/mode/1up?q=Russell
- Grayling, A. (2013). The god argument the case against religion and for humanism. Bloomsbury Publishing Plc.
<https://archive.org/details/TheGodArgumentTheCaseAgainstReligionAndForHumanismByA.C.Grayling/page/n121/mode/1up?q=Russell>
- Griffin, N. (Ред.). (2005). The Cambridge companion to Bertrand Russell. Cambridge University Press. <https://archive.org/details/nicholas-griffin-the-cambridge-companion-to-bertrand-russell/page/n3/mode/1up>
<https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.79546/page/n7/mode/2up>
- Manufacturing Intellect. (2020, 11 липня). A conversation with Bertrand Russell (1952) [Відео]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=xL_sMXfzzyA
- Monk, R. (1996). Bertrand Russell : The spirit of solitude, 1872-1921. Free Press.
https://archive.org/details/bertrandrussells0000monk_d0t7/page/n7/mode/1up
- Monk, R. (2001). Bertrand Russell : The ghost of madness, 1921-1970. Free Press.
<https://archive.org/details/bertrandrussellg00monk/page/n1/mode/1up>
- PhilosophieKanal. (2020, 8 лютого). Bertrand Russell - Interview ("Face to Face", 1959) [Відео]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=a10A5PneXlo>
- Philosophy Overdose. (2022b, 25 листопада). The full Russell-Copleston debate on God (1948) [Відео]. YouTube.
<https://www.youtube.com/watch?v=wMsbD1L5IIQ>

- Philosophy Overdose. (2022a, 12 січня). Bertrand Russell interview on philosophy (1960) [Відео]. YouTube.
<https://www.youtube.com/watch?v=5IEYW5wuK3Y>
- Potter, M. K. (2006). Bertrand Russell's Ethics. Continuum.
https://books.google.de/books?hl=uk&lr=&id=TL6vAwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PR5&dq=info:-q2dUuGsB-YJ:scholar.google.com/&ots=gnBx2wbUaM&sig=I2jq6j4G9ac_8iUoHczTON_EAWu8&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false
- Ratzinger, E. E. (2023). Life after death in Bertrand Russell: A critique. *Trinitarian: International Journal of Arts and Humanities*, 2(1).
<https://www.journals.ezenwaohaetorc.org/index.php/TIJAH/article/download/1907/2799>
- Russell, B. (1918). *The problems of philosophy*. William and Norgate.
<https://archive.org/details/dli.bengal.10689.15220/page/n7/mode/2up>
- Russell, B. (1923). Has religion made useful contributions to civilization.
<https://archive.org/details/russell-bertrand-has-religion-made-useful-contributions-to-civilization/mode/2up>
- Russell, B. (1935). *Religion and science*. Thornton Butterworth Ltd.
<https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.52360/page/n5/mode/1up>
- Russell, B. (1961). The theologian's nightmare. In *Fact and Fiction* (c. 1–3). Routledge.
<https://philosophy.as.uky.edu/sites/default/files/The%20Theologian's%20Nightmare%20-%20Bertrand%20Russell.pdf>
- Russell, B. (1976). *Mysticism and logic including A Free Man's Worship*. Unwin Paperworks.
<https://archive.org/details/freemansworshipo0000russ/page/n5/mode/2up>
- Russell, B. (1997). Is there a God? In John G. Slater, Peter Köllner (Eds.), *The collected papers of Bertrand Russell* (c. 543–548). Routledge.
https://cortecs.org/wp-content/uploads/2014/12/Is-there-a-God_Russell_1952.pdf
- Russell, B. (1998). *Autobiography*. Routledge.
https://books.google.de/books?hl=uk&lr=&id=9UlpAwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PT6&dq=info:upaawvQkrBgJ:scholar.google.com/&ots=7G0YOa2V4s&sig=rboxYB2D1X9czXu71NGM2X4PrRg&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false
- Russell, B. (2009). *The basic writings of Bertrand Russell* (R. E. Egner & L. E. Denonn, Eds.). Taylor & Francis Group. https://cdn-cms.f-static.com/uploads/1259807/normal_5c081b1c14c06.pdf

Schilpp, P. A. (Ed.). (1944). *The philosophy of Bertrand Russell*. Evanston ; Chicago : Northwestern University.

https://archive.org/details/philosophyofbert0000schi_o5n0/page/n10/mode/1up